

43. Хроника // Киевская мысль. – 1918. – 25 серпня. – №146. – С. 3.
44. Хроніка // Слово. – 1919. – 25 жовтня. – №33. – С. 1.
45. Хроніка. Студентський кооператив // Робітничка газета. – 1918. – 24 березня. – №255. – С. 4.
46. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 1, 26 арк.
47. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 10, 81 арк.
48. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 101, 156 арк.
49. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 336, 251 арк.
50. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 354, 431 арк.
51. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 361, 358 арк.
52. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 378, 135 арк.
53. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 380, 18 арк.
54. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, сп. 381, 216 арк.
55. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, сп. 177, 46 арк.
56. Шкільне життя // Наш Шлях. – 1920. – 20 березня. – №№56. – С. 56. – С. 4.
57. Шкільне життя. Університет // Наш Шлях. – 1920. – 18 березня. – №54. – С. 4.

The article refers to the financial situation of students, providing them scholarships, living conditions, the impact of the economic crisis and civil war in the quality of learning, self-organization of students and finding ways to improve the economic situation of university students.

Key words: *students, scholarships, tuition, food crisis, military deferment, dormitories, student canteen, labour farm.*

Отримано: 09.04.2013

УДК 94(477)»1917/1918»:37.014.2

Н. В. Крик

ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ ПРИ МІНІСТЕРСТВІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ ПІДРУЧНИКАМИ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (СІЧЕНЬ – КВІТЕНЬ 1918 р.)

У статті висвітлюється діяльність видавничого відділу при Міністерстві народної освіти із забезпечення українських шкіл підручниками протягом січня – квітня 1918 року.

Ключові слова: *видавничий відділ, Міністерство народної освіти, Центральна Рада, предметні комісії, підручники.*

Після перемоги Лютневої революції 1917 р. в Україні склалися сприятливі умови для становлення та розвитку національної школи. Серед найнагальніших потреб самостійної української держави було задоволення українських шкіл підручниками, оскільки організація школи була основою для вироблення національної та культурної свідомості. Українська Центральна Рада приділяла велику увагу забезпеченню українських шкіл навчально-методичною літературою та посібниками, без яких не могла існувати шкільна освіта.

Окремими аспектами поставленої проблеми займалися, А. Боровик [11], М. Баюк [10], М. Кукурудзяк [13], Ю. Телячий [16], О. Янковська [17] та ін. Однак окремо вона ще не була предметом наукового

дослідження. Виходячи з цього, мета публікації полягає у спробі розкрити діяльність видавничого відділу спрямовану на забезпечення українських шкіл підручниками з січня по квітень 1918 року.

Складність розв'язання проблеми забезпечення українських шкіл підручниками полягала в тому, що до революції в Україні не було власної системи видавництва книг, кількість книжок в Наддніпрянській Україні, які друкувалися українською мовою, була надзвичайно мала (зокрема, в 1915 р. – 96 назв, а в 1916 р. – лише 16) [15, с.1].

Враховуючи ці труднощі, Міністерство народної освіти докладало значних зусиль для організації видання шкільних підручників і посібників в Україні. Вже в січні 1918 р. при Міністерстві було створено видавничий відділ, мета якого полягала в тому, щоб дбати про «забезпечення рідної школи (нижчої, середньої і вищої) підручниками і різними шкільними наочними посібниками (мапами, схемами, діаграмами, ілюстраціями тощо)» [3, арк.110; 4, арк.53; 7, арк.20].

До складу відділу входили голова, який здійснював контроль роботи; голови секцій – М. Мукало і О. Фамулевич, в обов'язки яких входило підписання договорів з видавництвами на друкування підручників, проведення рецензування рукописів шкільних підручників, конкурсів і вироблення програм; діловод – реєстрував нові книги та шкільні підручники, надруковані в різних журналах рецензії; помічник діловода – Д. Горецький, відповідав за господарські справи відділу; реєстратор – О. Ільїн, здійснював фіксацію всієї надісланої у відділ інформації та Н. Касьяненко, який відповідав за бібліотеку, складав списки книгарень та видавництв. Вся надіслана інформація (заяви, звернення та питання різного характеру), яка надходила до видавничого відділу Міністерства народної освіти приймав реєстратор відділу, який заносив її у вступний реєстр та передавав діловоду під розписку. Прохані та інші документи, які отримував голова відділу, також передавалися ним реєстратору. В свою чергу, діловод розглядав всі отримані ним документи і з належними довідками передавав їх голові відділу, який зробивши свій висновок, передавав все це голові секції з розгляду шкільних підручників [1, арк.51-52].

Для з'ясування необхідної кількості підручників для школи, видавничий відділ виробив і розіслав до повітових управ анкети, де ставилися такі питання: скільки було учнів в нижчих повітових школах у 1917-1918 навчальному році (в першій, другій, третій і четвертій групах); які підручники, різне інше шкільне обладнання і в якій кількості були видані в 1917-1918 рр.; які підручники і в якій кількості буде потрібно на наступний навчальний рік (букварі, читанки, задачники, історія Старого й Нового Завіту, книжки і брошури для читання); яка сума асигнується на ведення власного видавництва; скільки асигновано на придбання підручників та інших книжок для учнів і народних шкіл в наступному році; які книги та в якій кількості є на цей час на складі [14, с.265; 13, с.106].

На основі отриманої відділом інформації, з'ясувалося, що не всі школи України повністю забезпечені необхідними підручниками-

ми. Так, у Безпалочовській земській школі Золотоніського повіту на Полтавщині було тільки 35 примірників «Української граматики» Б. Грінченка, тоді як школярів у першій групі нараховувалося 65. Хоча навчання українській мові проводилося в усіх групах, проте в трьох старших воно було не систематичне через брак підручників. Українською мовою викладали в двох перших групах, у решті ж груп за браком підручників, доводилося викладати російською. Історія і географія України викладалися українською мовою, але не регулярно, тому що не було відповідних навчальних посібників [5, арк.1].

Подібне мало місце в Рівненському повіті на Волині, де не було в продажі шкільних підручників, що й стало головною перешкодою українізації шкіл [5, арк.10 зв].

У той же час навесні 1918 року Рада Народних Міністрів виділила Міністерству народної освіти 5 млн. крб. для забезпечення школи різними підручниками та шкільним приладдям [1, арк.1-1 зв.; 12, с.192-193].

Крім того, при видавничому відділі було створено більше десяти предметних комісій, завдання яких полягало в тому, щоб допомогти Міністерству народної освіти забезпечити школу підручниками з усіх предметів навчання. Для забезпечення школи новими навчальними посібниками, керівництво відділу звернулося через пресу до відомих авторів шкільних підручників та авторитетних педагогів із проханням надсилати до нього свої рукописи, які після розгляду спеціальною комісією, якщо відповідатимуть вимогам, будуть ухвалені до друку. Відділ також доручив окремим особам скласти підручники за програмою єдиної школи. Через газети «Відродження», «Нова Рада», «Робітничка газета» та ін. було оголошено конкурс із написання для української школи таких підручників: «Історія України» для нижчої початкової школи, «Історія України. Курс елементарний» для середньої школи, «Історія України. Курс систематичний» для старших класів середньої школи, «Історія всевітньої літератури», «Історії українського письменства», «Географія України» для старших класів гімназій. Умови конкурсу передбачали три премії за кращі праці: перше місце – 10 тис. крб., друге – 5 тис. і третє – 2 тис. крб. [2, арк.142; 9, арк.2; 14, с.263].

У квітні 1918 р. активно розпочала свою роботу комісія із написання підручників для нижчої початкової школи, до складу якої увійшли: А. Лещенко (голова), Д. Сімашкевич, С. Русова, М. Мукалов, Г. Голоскевич, А. Музиченко, Дурдуківський, Басараб. Невдовзі до складу комісії приєдналися Лубенець, Дога та Паляничка [6, арк.1].

Для кращої організації і підвищення ефективності роботи комісії до її складу запрошувалися автори підручників, рецензенти-науковці та представники учительських спілок. На одному із її засідань було обговорено текст підручника Спиридона Черкасенка «Початок-граматика для науки, читання та письма» (видання друге), рецензентами якої були О. Музиченко та Я. Капустянський. В результаті роботи було ухвалено до друку лише один варіант для початкових шкіл [6, арк. 2].

У квітні того ж року було проведено два засідання комісії присвячені підготовці підручників з української мови. До її складу входили: М. Сімашкевич (голова), Г. Голоскевич, В. Дога, О. Кисіль, Д. Ревуцький і Марковський [7, арк.13]. Так, на першому засіданні комісії від 4 квітня 1918 р. було проаналізовано граматику і читанку та визначено, що українські граматики авторів О. Курило, Залозного і Мурського можуть бути пристосовані до перших двох класів середніх та вищих початкових шкіл. Для третього і четвертого класів цих закладів, підручники взагалі були відсутні, тому вирішили замовити їх окремим авторам, а на перших порах для допомоги учителям доопрацювати підручник з граматики авторів Смаль-Стоцького та Огоновського.

Дещо краще було становище з читанкою. Видання С. Черкасенка «Рідна школа» і О. Стешенко «Рідні колоски» могли бути використані в перших двох класах середніх шкіл. О. Кисіль запропонував виробити посібник з українського правопису, що полегшило б роботу з його вивчення у школах, тому і ухвалили створити комісію із вироблення загального правопису. Для утворення єдиного українського правопису було створено правописно-термінологічну комісію з учених філологів та досвідчених педагогів, під керівництвом А. Кримського та В. Дурдуківського [8, арк.5; 17, с.113].

20 квітня відбулося друге засідання комісії, на якому заслухали рецензію В. Дурдуківського на текст підручника з граматики Залозного, після чого ухвалили поки що не рекомендувати до передруку з огляду на те, що автор працює над оновленим навчальним посібником. Члени комісії запропонували видати для школи твори українських класиків, розглянули рецензію В. Доги на граматику О. Курило і визнали його придатним для використання в старших класах [6, арк.30-31; 11, с.221].

До складу математичної комісії увійшли К. Щербина (голова), П. Басараб, А. Гук, М. Сімашкевич, В. Барницький, М. Муколов, В. Шарко та Н. Шульгіна. На її першому засіданні, 11 квітня 1918 р., було вирішено з'ясувати, які підручники потрібні нинішній освіті, оперативну (2-3 місяці) підготовку оригінальних рукописів підручників, виявлення навчальних посібників іноземними мовами для перекладу українською [6, арк.34].

Було зроблено висновок, що діючі підручники з алгебри та арифметики узгоджуються з новими програмами, за два-три місяці підготувати рукопис підручника неможливо, більш раціональним визнали переклад і других іноземних підручників. 17 квітня члени комісії запропонували перекласти українською підручники російських авторів Стеблова, Шапошнікова та Верещатіна [11, с.223].

24 квітня члени комісії відхилили рукописи підручників з арифметики Свистьольнікова і геометрії (невказаного автора з Одеси). Тільки задачник Я. Чепіги визнали придатним для школи за умови його доопрацювання [6, арк.41].

У свою чергу, на засіданні 11 та 18 квітня 1918 р. члени природничої комісії обговорили тексти підручників з природознавства для єдиної школи, а 25 квітня проаналізували програму з природознавства та висловили до неї низку зауважень [6, арк.50].

Успішно працювала комісія з іноземних мов: латинської, французької та німецької, до складу яких входили вчителі та директори гімназій і шкіл. Зокрема, до складу комісії з латинської мови увійшли М. Зеров, В. Субоч, В. Штепан, М. Похоревський, С. Трабша, Г. Калішевський, О. Товстик та В. Щербаненко. До комісії з французької мови входили С. Русова, М. Прохорова, Ю. Виноградська, Ж. Черневська, О. Мурав'єва та А. Македонська. До іншої комісії, яка опікувалася вивченням німецької мови, увійшли Л. Леше, Ф. Альдінгер, М. Брунек, Р. Берзін, Л. Герасименко та І. Яцкевич. Під час засідань членів комісії остаточних рішень щодо підручників не було прийнято [6, арк.51-53].

Окремі автори пропонували рукописи книг, безпосередньо Міністерству народної освіти. Зокрема, один із вчителів української мови Козятинських комерційної і вищої початкової школи Юрій Грох-Грохальський, який склав у п'ятитижневий час коротеньку початкову граматику та додаток до неї «Словник граматичних термінів», запропонував її на розгляд комісії [7, арк.11]. Учитель Річинський з Ізяслава на Волині запропонував короткий курс гігієни для учнів вищих початкових та середніх шкіл [7, арк.27]. Невідомий автор із Полтавщини повідомляв Міністерство народної освіти про завершення роботи над написанням ним таких підручників: збірників арифметичних задач для учнів першого класу гімназії, геометричних задач для середніх шкіл та космографії для середніх шкіл [7, арк.18-18 зв.]. За весь період діяльності видавничий відділ отримав більше десяти рукописів підручників з різних навчальних дисциплін: граматики, географії, хімії, природознавства, економічної географії, історії Нового і Старого Завіту, геометрії, а також географічні взірці, розкладна азбука за англійським методом [14, с.264-265].

Предметні комісії протягом 7 квітня – 1 червня провели 47 засідань. Зокрема, з розгляду підручників для середньої і вищої початкової школи: з української мови відбулось 4 засідання, природознавства і географії – 5, історії – 3, французької і німецької мов – 6, латинської мови – 1, фізики і хімії – 2; з розгляду підручників для середньої і початкової школи: з Закону Божого – 10 засідань, математики – 7; по розгляду підручників з української мови для початкових шкіл – 9 засідань.

Щодо діяльності кожної комісії окремо, то вона зазначалась так:

- 1) із Закону Божого розглянули 8 підручників, в тому числі 3 рукописи. З них 4 визнали невідповідними завданням школи та 4 – придатними. Крім того, комісія визнала необхідним негайно видрукувати всі 4 «Євангелія і Діяння Апостолів» українською та старослов'янською мовами (не менше 100 тис. примірників) [6, арк.25];
- 2) з математики розглянуто 20 підручників та рукописів, в тому числі російською мовою для перекладу українською [1, арк.2]. З розглянутих текстів придатними для школи визнано 2 українською мовою, а також 6 – російською для середніх і вищих початкових

- шкіл перекладу українською, в тому числі 2 задачники та 1 підручник з арифметики, 2 задачники та 1 підручник з алгебри;
- 3) з української мови для вищої початкової та середньої школи комісія розглянула 7 підручників, з них 2 визнали предметними, 4 – непридатними та 1 – придатним при доопрацюванні;
 - 4) історична комісія на засіданнях обговорила питання про складання хрестоматії з історії України для вчителів;
 - 5) комісії з французької та німецької мов розглянули 11 підручників з французької мови та 6 – з німецької. Заслухавши рецензії, комісія визнала 4 підручники непридатними для шкіл та 13 – придатними [1, арк.2 зв.];
 - 6) комісіями з фізики та хімії розглянуто 1 підручник з фізики російською мовою та ухвалено його для перекладу українською;
 - 7) комісія з природознавства та географії, маючи на увазі семирічну народну школу, вирішила запровадити природознавство з п'ятого року навчання. Крім того, вона визнала бажаним заснувати державну майстерню для виготовлення приладдя, таблиці тощо. Розглянули 7 російськомовних підручників, з них 1 визнала непридатним та 6 ухвалили для перекладу українською.

Отже, діяльність видавничої комісії при Міністерстві народної освіти УЦР мало позитивне значення для навчально-методичного забезпечення української національної школи. Ця структура відповідально підходила до підготовки підручників та посібників для початкової і середньої школи. Створення при видавничому відділі предметних комісій із правами аналізу якості підготовлених для друку текстів навчальної літератури і їх активна діяльність свідчила про серйозний підхід до відбору підготовлених матеріалів. Завершити розпочату видавничими комісіями роботу не вдалося через Гетьманський переворот 29 квітня 1918 року.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 2201, оп. 1, спр. 673, 58 арк.
2. Там само, оп. 2, спр. 237, 154 арк.
3. Там само, ф. 2581, оп. 1, спр. 14, 215 арк.
4. Там само, спр. 15, 104 арк.
5. Там само, спр. 51, 155 арк.
6. Там само, спр. 154, 84 арк.
7. Там само, спр. 155, 36 арк.
8. Там само, оп. 2, спр. 3, 15 арк.
9. Там само, ф. 2582, оп. 1, спр. 169, 43 арк.
10. Баюк М.І. Періодична преса, видавничя та бібліотечна справа на Поділлі у 1917-1920 рр. / М.І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 116-131.
11. Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.) / А.М. Боровик. – Чернігів : КІП Видавництво «Чернігівські обереги», 2008. – 368 с.
12. Гроші на підручники // Вільна Українська Школа. – 1918. – №7. – С. 192-193.
13. Кукурудзяк М.Г. З історії національної школи і педагогічної думки в українській народній республіці / М.Г. Кукурудзяк, М.М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 1997. – 174 с.

14. Про Видавничий відділ Міністерства освіти // Вільна Українська Школа. – 1918. – квіт.-трав. (№8-9). – С. 264-265.
15. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – 1919. – 4 груд. (№10). – С. 1.
16. Телячий Ю.В. Видавничий рух на Поділлі в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Ю.В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2007. – Т. 9. – С. 155-167.
17. Янковська О.В. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917-1920 рр.) / О.В. Янковська // Український історичний журнал. – 2005. – №2. – С. 105-118.

The article highlights the activities Publishing Division of the Ministry of Education to ensure the Ukrainian school textbooks during March 1917 – April 1918.

Key words: Publishing Department, Ministry of Education, the Central Council, subject committee textbooks.

Отримано: 15.04.2013

УДК 37.061.3(477.4)«1917-1922»

Г. Г. Кучеров, В. Д. Коцюк

ФОРУМИ «ПРОСВІТ» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЯК РУШІЙ ЇХНЬОЇ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1917-1922 рр.)

У статті на основі архівних і газетних матеріалів досліджується діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України у 1917-1922 рр. крізь призму просвітницьких форумів.

Ключові слова: з'їзд, «Просвіта», товариство, Правобережна Україна, діяльність.

Одним із унікальних явищ доби Української революції (1917-1921 рр.) стали культурно-освітні товариства «Просвіта», які займалися розв'язанням питань духовного і освітнього розвитку населення України і були чи не єдиними громадськими організаціями, які опікувалися видавничими справами, утворювали бібліотеки і читальні, заснували освітні заклади, влаштовували лекції, літературно-вокальні вечори, театральні заходи тощо.

Питання функціонування просвітницьких товариств тієї доби перебувало у полі зору дослідників, починаючи з 1917 р. Оцінка діяльності «Просвіт» і їх ролі у житті українського суспільства суттєво відрізнялися. Сучасники тих подій у цілому позитивно оцінювали місце просвітницьких осередків у культурно-освітніх процесах. Більше того, окремі з них безпосередньо взяли участь у поширенні просвітництва серед населення. Так, Т. Верхола опублікував невелику брошуру «Про «Просвіти», у якій виклав кілька порад, зазначаючи при цьому, що «товариство повинно бути серцем селян і до його повинні горнутись всі наші люде, бо воно велику користь усім дасть» [31]. Схожих поглядів дотримувалися В. Приходько [37], С. Перський [36] та інші.